

YURTDIŞINDAN DÖNEN TÜRK ÖĞRENCİLERİN UYUM DÜZEYLERİ VE BENLİK ALGILARI

ADAPTATION LEVELS AND SELF PERCEPTIONS OF THE TURKISH STUDENTS WHO HAD COME FROM FOREIGN COUNTRY

F. Gül AKBALIK

*Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğretim Görevlisi.*

B. Dilek KARADUMAN

*Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Araştırma Görevlisi.*

E. Arzu ORAL

*Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Araştırma Görevlisi.*

Belka ÖZDOĞAN

*Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi.
Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü Öğretim Üyesi*

ÖZET

Bu çalışmada yurtdışı öğrenim yaşantısı olan ve olmayan Türk öğrencilerin uyum ve benlik (öz) algılamaları düzeyleri arasındaki farklılıklar incelenmektedir. Araştırma grubunu, yurtdışından gelen öğrencilerin Ankara'da yönlendirildikleri üç Anadolu Lisesi'nden toplam 299 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 29' u son bir yıl içinde Türkiye'ye dönmüş, 132'si daha önceki yıllarda dönmüş ve 138'inin ise yurt dışı yaşantısı bulunmamaktadır.

Elde edilen bulgulara göre, grupların Uyum Ölçeği toplam puanları, Sosyal Uyum Alt Ölçeği ve Akademik Uyum Alt Ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark olmamakla birlikte, yurt dışından son bir yıl içinde gelen öğrencilerin sadece Okula Uyum Alt Ölçeği puanları her iki gruptan da anlamlı olarak daha düşük bulunmuştur.

Yurt dışı öğrenim yaşantısı olmayan öğrencilerin, Piers-Harris Öz Kavramı Ölçeği'nin 6 farklı boyutundan sadece Zihinsel ve Okul Durumu Alt Ölçeği puan ortalamaları diğer iki gruptan anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Lise, uyum, okula uyum, benlik algısı, akademik performans, yurt dışı, Türk öğrenciler

ABSTRACT

This study examines the adaptation and self perception level differences between the Turkish students who had been and not been in a foreign country. A total of 299 students, attending three different Anatolian high schools, participated in the study. Three groups of students were compared; the first group had come from abroad within a year, the second group had come more than a year ago and the third group had not been in a foreign country.

The results demonstrated that there were no differences between the group's Total, Social Adjustment Subscale and Academic Adjustment Subscale scores. The exception for this were the first group, who scored lower on School Adaptation Subscale of the Adjustment Scale than those of the other two groups.

Additionally, It was found that the third group scored higher on only one of the six sub-scales of the Piers-Harris' Self Concept Scale, namely the Cognitive and Academic Performance Subscale from the other two groups.

Key Words: *High-school, adaptation, school adaptation, self-perception, academic performance, foreign country, Turkish students*

Atmışlı yıllarda Türkiye'den Avrupa ülkelerine çalışmaya giden Türk işçilerinin sayısı yetmişli yılların başlarında en üst düzeye ulaşmıştır. Özellikle Almanya, Türkiye'den yurt dışına çalışma amaçlı gidişlerde hep ilk sırada yer almıştır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik (ÇSG) Bakanlığı'nın 2001 yılı istatistiklerinden alınan bilgilere göre, yurt dışında bulunan yaklaşık 4 milyon vatandaşımızın 2/3'ünün Almanya'da yaşadığı belirtilmektedir. Almanya'nın yurt dışına gidişlerde en çok tercih edilen ülke olması nedeniyle bu ülkedeki vatandaşlarımızın yaşadıkları sorunlar hem kendileri, hem ülkemiz hem de Alman toplumu açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Türkiye'de tarım toplumunda yaşarken, çok hızlı bir şekilde Almanya'da sanayi toplumunda yaşamaya başlayan vatandaşlarımızdan bir kısmı, bu hızlı değişime direnç gösterip sonuçta Alman toplumundan uzaklaşmış, diğer bir kısmı ise, tam tersine ait oldukları topluma yabancılaşmış, çok az bir kısmı ise, bu iki kültürün sentezini yapmayı başarmış olabilirler.

Yetmişli yılların sonlarına doğru, Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik kriz sonucunda yabancı işçilerin dönüşlerini özendirici yasal düzenlemeler yapılmış ve yapılan bu düzenlemeler sonucunda 1973 yılından itibaren Türkiye'ye geri dönüşler başlamıştır. Bu süreçte, etkilenmeye daha açık konumdaki çocuk ve gençlerimizin gerek yurt dışında iken gerekse geri dönüşlerinde özellikle eğitim yaşamında karşılaşabilecekleri sorunların çözümleri için, ilk kez 1976 yılında Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Yurtdışı İşçi Çocukları Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Tek-ışık,1979). Türkiye'ye geri dönüşler ise 1983-84 yıllarında doruk noktasına ulaşmıştır (Doğan,1990).

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında, önceleri yurt dışında çalışmaya giden vatandaşlarımızın gittikleri ülkeye uyumları üzerinde düşünülürken,

geri dönüşlerle birlikte hem yurt dışında yaşamaya devam eden, hem de geri dönen vatandaşlarımızın sorunlarını saptamaya yönelik araştırmalara ve uyum sağlamayı kolaylaştırıcı program ve politikalara gereksinim doğmuştur. Örneğin, yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın gittikleri ülkenin dillerini yeterince bilmemeleri uyumlarını güçleştiren bir sorun olarak görülürken, zaman içinde bu vatandaşlarımızın çocuklarının Türkiye'ye dönüşlerinde Türkçe'yi yeterince bilmemeleri de ülkelere uyumlarını zorlaştıran temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak göç ve geri dönüş sürecinin her biri ayrı bir uyum sürecini ifade etmektedir. Hatta geri dönüş sürecindeki uyumun daha zor olduğu bildirilmektedir (Hisli, 1986). Zaten, hem bedensel, hem de psiko-sosyal alanlarda hızlı ve yoğun bir değişme ve gelişmeye uyum sağlama sürecinde olan ergenlerin, göç ve geri dönüşlerde yetişkinlerden daha fazla etkilenebilecekleri düşünülmektedir. Bu uyum sürecinde kültürlerarası değerlerin ve kuralların değişmesi, geleceğe ilişkin planların değişmesi, günlük yaşam etkinliklerindeki değişimler, ergenlerin bu dönemde yaşayabilecekleri sağlıklı çatışmaları daha da artıracak ve belki de sağlıksız boyutlara kaymasına yol açabilecektir. Çünkü uyum süreci, karşılaşılan zorluklara uygun çözüm yollarının bulunmasıyla kişinin gelişimine katkı sağlarken, uygun olmayan çözüm yollarının kullanılmasıyla, kronik zorlukların oluşmasına da açık bir durum yaratabilmektedir.

Hem göç hem de geri dönüşün, Türkiye-Almanya-Türkiye boyutundaki uyum sürecinin beklendiği zorluklarını artıran unsurların neler olduğuna kısaca değinmek yararlı olacaktır. En çok Türk işçisini kabul eden Almanya'da, Türklere uzun zaman oturma izni verilmemiş ve yabancı işçilere bir gün ülkelerine geri dönecekler gözü ile bakılmıştır. Bu arada aileleri ile gelen Türklerin çocuklarının Alman toplumuna ve eğitim sistemine

uyumları bir sorun olarak Alman eğitimcilerinin ve Türk yöneticilerinin karşısına çıkmıştır. Alman eğitimciler de Türk çocuklarını kısa süreli misafir öğrenciler olarak görmüşler, onların meslek edinmeleri ve okullarda okumaları için kalıcı çözümler üretmemişlerdir. Diğer taraftan Türk aileleri de çocuklarının eğitimi ile fazla ilgilenmemişlerdir. Türk çocuklarına bir taraftan "siz ülkenize döneceksiniz" denirken, dönecekleri ülkelere göre de yetiştirilmemişlerdir (Özdoğan, 2002). Boss-Nunning (1983) tarafından Almanya'da yapılan bir araştırmaya göre; yabancı çocuklar en fazla okulla ilgili problem yaşamakta, sosyal uyum ve dil sorunları da bu problemlere eşlik etmektedir. Burada yabancı çocuğun ait olduğu ülkeye göre farklılıklar olabildiği, genellikle doğu ülkelerinden gelen çocukların dışlandığını, batı ülkelerinden gelen çocukların ise (Örn. U.S.A ve Norveç) dışlanmadıklarını vurgulamaktadır. Petillon'a (1986) göre ise, Türk çocukları sınıf arkadaşları arasında en az sevilen yabancı çocuklardır. Bu tutum Almanya'da yaşayan Türk çocuklarının kendilerine ilişkin algılamalarını da olumsuz etkilemektedir (Özdoğan,1992).

Yurt dışında yaşayan ve Türkiye'ye dönüş yapan çocuk ve gençlerimizle ilgili olarak, geri dönüşlerin yoğunlaştığı dönemlerde çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Çözüm politikaları üretmeye yönelik olarak yapılan ilk kapsamlı çalışma; Türkiye'de farklı kurumlar arası işbirliği ile 1979 yılında "Yurtdışındaki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları" adıyla A.Ü. Eğitim Fakültesi, Eğitim Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen bir seminer çalışması olarak gerçekleştirilmiştir (A.Ü., Eğitim Araştırmaları Merkezi, 1979)

Yurt dışından dönen gençlerimizin Türkiye'ye uyumlarını kolaylaştırmak amacıyla, 1984 yılında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı bu gençler için yaz aylarında kurslar düzenlemiş ve önceleri sadece İstanbul ve Ankara'da bulunan 5 Anadolu Lisesi'nde (uyum sağlayıcı) eğitim ve öğretim olanağı sağlamıştır. Uyum sağlayıcı işlev üstlenen Anadolu Liselerinin çoğu önceleri sadece yurt dışından dönen çocuk ve gençlerimize yönelik olarak hizmet vermiştir. Günümüzde ise yurt dışından dönen öğrencilerimiz sınavsız olarak, yurt dışına çıkış yapmamış öğrenciler sınavla girdikleri Anadolu Liselerinde karma biçimde eğitimlerini sürdürmektedirler.

Geçmişte yurt dışı yaşantısı olan (öğrenim yaşantısı) ve Türkiye koşullarında yaşamaya ve

eğitim görmeye devam eden çocuk ve gençlerle ilgili olarak hemen her dönem bir çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda yurt dışından dönen gençlerin sorunları sosyal, psikolojik ve akademik açıdan incelenmiştir (Akıncı, 1999; Arıcı, 1987; Dinçer, 1994; Doğan, 1990; Hakan, 1995; Huvaz, 1994; Lin, 2000; Özben, 1991; Şahin, 1999; Tufan, 1984,1985; Ültanır, 1992).

Aşağıda yurt dışından dönen öğrenciler ve yurt dışı yaşantısı olmayan öğrenciler karşılaştırılarak yapılan yukarıdaki araştırmalardan ulaşılabilen bazılarına yer verilmiştir.

Doğan (1990) yurt dışı yaşantısı olan lise öğrencilerinin yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerden her alanda (önem sırasına göre, okul yaşamı, gelecekteki öğrenim ve iş olanakları, ev ve aile yaşamı, başkalarıyla ilişki kurma, arkadaşlık yaşamı, benlik ve iç yaşam, sağlık ve beden gelişimi gibi alanlar) daha fazla sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Bu araştırmada, yurt dışından gelen kız öğrencilerin ise, yurt dışından gelen erkek öğrencilere göre daha fazla sorun yaşamakta oldukları bulunmuştur.

Yurt dışından dönen öğrencilerin değerlendirildiği sınırlı sayıda çalışmaya bakıldığında, bu öğrencilerin uyumlarının daha çok depresyon, kaygı, benlik tasarımı, sosyal beceri, atılganlık düzeyi, değerler, ana-baba tutumlarının algılanması, bazı bilişsel ve duyuşsal etkenler, problem çözme yetenekleri gibi değişkenler açısından değerlendirildiği görülmektedir (Özben, 1991; Ültanır, 1992; Huvaz 1994; Hakan, 1995; Akıncı, 1999; Şahin, 1999; Tufan, 1984,1985).

F. Almanya'dan dönen öğrencilerin Türkiye'de yetişen sınıf arkadaşları düzeyindeki öğrencilere göre depresyon ve kaygı düzeylerinin ve akademik başarılarının anlamlı düzeyde daha düşük olduğu (Özben,1991), yurt dışı yaşantısı geçiren öğrencilerin kişisel değerlerinin bu yaşantıyı geçirmeyen öğrencilerden daha düşük olduğu (Ültanır,1992), Almanya'dan gelen öğrencilerle yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerin kendilerini algılamaları açısından aralarında anlamlı fark bulunmadığı (Huvaz 1994), yurt dışı yaşantısı geçiren Anadolu Lisesi öğrencilerinin, yurt dışı yaşantısı geçirmeyen gruba göre anne ve babalarının tutumlarını daha otoriter ve ilgisiz olarak algıladıkları, benlik tasarımlarının daha düşük olduğu ancak daha içsel denetimli oldukları, yurt dışına çıkma yaşının, yurt dışında kalma süresinin, yurt dışına çıkmadan önce Türkiye'de

yaşanılan yerleşim bölgesinin, Türkiye'ye dönme süresinin, Türkiye'ye dönme yaşının, Türkçe'yi kullanma becerisinin, yurt dışına yeniden dönmeyi istemenin, bu gençlerin ana babalarının tutumlarını algılamalarını, benlik tasarımlarını, denetim odağının içte veya dışta olmasını etkilemediği görülmüştür (Hakan,1995). Ayrıca, yurt dışı yaşantısı geçiren öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin ve atılganlık düzeylerinin de daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Akıncı,1999; Şahin,1999).

Anadolu Lisesi 6. ve 7. sınıf öğrencileri ile yapılan bir diğer çalışmada, Almanya'dan dönen öğrencilerin akademik başarı oranları yurt dışı yaşantısı olmayanlardan daha düşük olmakla birlikte, iki grubun genel uyum puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur (Tufan,1984). Bu çalışma öğrencilerin uyum düzeylerini genel olarak belirlemekle birlikte, kullanılan ölçek incelendiğinde, uyumun bir diğer boyutu olan okula uyum ya da akademik uyum boyutlarını değerlendirmede görülmektedir. Tufan (1985) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, yurt dışından dönen öğrencilerin karşılaştıkları güçlükler arasında okul ve eğitim birinci sırada yer almıştır.

Arıcı (1987), yurt dışından dönen öğrencilerin Türkçe ile ilgili güçlüklerine değinmekte ve bu öğrencilerin Türk kültüründeki davranış kalıplarıyla ilgili eksikliklerine bağlı olarak, derslerde ve toplumsal ilişkilerde geri kalma, başarısız olma, bunun sonucu olarak da okuldan ve toplumsal ilişkilerden soğuyup uzaklaştıklarını ya da toplum kurallarıyla çatıştıklarını belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak diğer çalışmalarda da dil sorunun önemine dikkat çekilmektedir (Doğan,1990; Hakan,1995; Tufan,1984).

Yurt dışı yaşantısı olan lise öğrencilerinin okul başarılarında rol oynayan sosyo-ekonomik etkenlerin neler olduğunun incelendiği, Dinçer (1994) tarafından yapılan çalışmada, göçmen işçi çocuklarının da hazırlık sınıfından geçirilmeleri ve Türkçe'yi çok iyi öğrenmeleri gereği, uyum kurslarının zorunluluğu, öğrencilerin yurtdışında buldukları sırada Türkiye'ye dönmeden önce de bir uyum kursundan geçirilerek Türkiye'ye dönmeleri için hazırlanmaları gereği, Türkiye'deki rehberlik servislerinin etkinleştirilmesi, yurt dışı deneyimli öğrencilerin yoğun olduğu okullarda öğretmenlere de bu öğrenciler hakkında bilgi

verilmesi ve gerekli becerilerinin kazandırılması gereği vurgulanmıştır.

Yukarıda belirtilen çalışmalar incelendiğinde, yurt dışı yaşantısı olan öğrencilerle olmayanların uyumlarının farklı boyutlarda değerlendirildiği ve çelişkili sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Oysaki 2000 yılı Düsseldorf ÇSG Aylık Raporuna göre (T.C. ÇSG Bakanlığı Bülteni, 2001) yurt dışında bulunan vatandaşlarımızdan % 22'si Türkiye'ye dönmeyi düşünmektedir. Bu vatandaşlarımızın uyum sorunlarını azaltabilmek için sorun alanlarının hızla belirlenmesi ve bu alanlardaki sorunların azaltılması için uyum programları hazırlanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın, yurt dışından dönen gençlerimizin benlik tasarımı ve okula uyumunun bir arada değerlendirilerek, sorun alanlarının belirlenmesi ve bu sorunların giderilmesine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Amaç

Çalışmanın genel amacı, yurtdışı yaşantısı olan ve olmayan öğrencilerin benlik algılamaları ve uyum düzeyleri arasındaki farklılıkların incelenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranacaktır: (1) Yurtdışı yaşantısı olan ve olmayan öğrencilerin benlik (öz) kavramları ve alt boyutları (davranış, zeka ve okul durumu, fiziksel görünüm ve nitelikleri, kaygı, sosyal beğenirlik ya da gözde olma ve mutluluk) arasında anlamlı bir fark var mıdır? (2) Yurtdışı yaşantısı olan ve olmayan öğrencilerin genel uyum düzeyleri ve alt boyutları (akademik, sosyal ve okula uyum) arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Grubu

Araştırma grubunu, yurtdışından gelen öğrencilerin Ankara'da yönlendirildikleri üç Anadolu Lisesi'nden (Ankara Anadolu Lisesi, Çankaya Anadolu Lisesi, Mehmet Emin Resulzade Anadolu Lisesi) toplam 299 (143 kız, 155 erkek ve cinsiyeti belirtilmemiş 1 öğrenci), yurt dışı yaşantısı olan ve olmayan öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin 161'i yurt dışı yaşantısı olan (29 öğrenci son bir yıl içinde, 132 öğrenci ise daha önceki yıllarda gelen) öğrenciler iken, 138'i yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerdir.

Araştırma grubu ile ilgili demografik bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çalışmada yer alan öğrencilerin demografik özelliklerine ait bilgiler:

	Cinsiyet				Sınıf Düzeyi							
	Kız		Erkek		Hazırlık		Lise 1.sınıf		Lise 2.sınıf		Lise 3.sınıf	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Yurt dışı yaşantısı olanlar	76	40.7	84	59.3	2	1.3	59	37.1	54	34.0	44	27.5
Yurt dışı yaşantısı olmayanlar	67	40.1	71	59.9	2	1.4	56	40.3	45	32.4	36	25.9
Toplam	143	47.9	155	52.1	4	1.3	115	38.6	99	33.2	80	26.8

Tablo 1 incelendiğinde, gruplardaki öğrencilerin sınıf ve cinsiyet açısından benzer özellikler gösterdikleri görülmektedir.

Yurt dışı deneyimi olan ve olmayan her iki gruptaki öğrencilerin yaş ortalamaları aynı (17) olmakla birlikte, yurt dışı deneyimi olmayan öğrencilerin yaşları 15 ile 19 arasında, yurt

dışından dönen öğrencilerin yaşları ise 13 ile 21 arasında değişim göstermektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda yurt dışı yaşantısı olan öğrenciler; yurt dışından son bir yıl içerisinde dönen ve daha önceki yıllarda dönen öğrenciler olarak iki grupta incelenmiştir. Yurt dışı yaşantısı olan öğrencilerin geldikleri ülkelere göre dağılımları ise Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Yurtdışı yaşantısı olan öğrencilerin yurt dışında buldukları ülkelere göre dağılımları

Ülke	Sayı	%
Almanya	80	50.31
Fransa	22	13.84
Belçika	16	10.06
A.B.D	9	5.67
İsviçre	8	5.04
Avusturya	7	4.40
Avustralya	2	1.25
K.K.T.C	2	1.25
Japonya/Kanada/Makedonya/Özbekistan/İtalya/G.Afrika/Hindistan/ Hollanda (her birinden bir öğrenci)	8	5.04
İki ya da üç farklı ülkede birden bulunanlar	5	3.14
Toplam	159	100

Tablo 2 incelendiğinde, yurt dışından dönen öğrencilerin yarısının (% 50.31) Almanya'dan geldiği görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada kullanılan ölçme araçları aşağıda yer almaktadır.

1. **Bilgi Formu:** Genel demografik bilgileri (okul, yaş, cinsiyet, sınıf, Türkiye'ye dönüş tarihi) belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

2. **Piers-Harris Öz Kavramı Ölçeği (P-H ÖKÖ):** 9-16 yaş grubundaki öğrencilerin benlik anlayışını belirlemek amacıyla geliştirilmiş 80 tanımlayıcı ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadeler "evet" ya da "hayır" şeklinde yanıt verilmesi beklenmektedir. Ölçek benlik kavramının 6 farklı boyutunu (mutluluk ve doyum, kaygı, popülerite-sosyal beğeni-gözde olma, davranış-uyma, fiziksel görünüm, zihinsel ve okul durumu) içermektedir. Zihinsel ve Okul Durumu Alt Ölçeği'nde yer alan maddeler akademik benlik kavramı ile ilişkilidir. Ölçeğin yanıt anahtarına göre, yüksek puan olumlu, düşük puan ise olumsuz öz kavramının varlığına işaret eder. Ölçeğin Türkiye koşullarına uyarlanması Çataklı (1985) ve Öner (1996) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin test-tekrar test yöntemi ve Pearson Momentler Çarpımı korelasyon tekniği ile hesaplanan değişmezlik katsayıları ilköğretim 1. kademe için .72 ile .91; ikinci kademe için .79 ile .98 arasında değişmiştir. Kuder Richardson 20 formülünün genelleştirilmiş bir formu olan alfa korelasyonları ile belirlenen iç tutarlılık katsayıları ilköğretim 1.kademe için .87, ikinci kademe için .86 bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliği için toplam 1388 öğrenciye Piers-Harris çocuklar için Öz kavramı Ölçeği ile Sınav Kaygısı Envanteri uygulanmıştır. İki ölçek arasındaki korelasyonlar (ikinci kademe için -.50, lise için -.47), .01 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

3. **Uyum Ölçeği (U.Ö):** Üniversite öğrencilerinin akademik çevreye uyumlarını değerlendirmek için geliştirilmiş bir uyum ölçeğidir (Akbalık, 1999). U.Ö'nin ve alt ölçeklerinin (Akademik Uyum ve Sosyal Uyum) Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayıları sırasıyla .90, .82 ve .91 olup, bu güvenilirlik katsayıları ölçeğin araştırma amacıyla kullanılması için yeterli bulunmuştur. Ölçekte yer alan maddeler "bana tamamen uyuyor", "bana oldukça uyuyor", "bana biraz uyuyor" ve "bana hiç

uyumuyor" şeklinde dörtlü derecelendirme yapılarak yanıtlanmaktadır. Ölçekten alınacak puanın yüksek olması, uyum düzeyinin daha yüksek olduğunun göstergesidir.

Ancak orijinal ölçekte yer alan "fakülte" ifadelerinin hepsi okul olarak değiştirilmiş ve öğrencilerin ölçeğin isminden etkilenmelerini azaltabilmek amacıyla ölçek, Okul Davranış Anketi (Lise Formu) olarak yeniden adlandırılmış, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yeniden yapılmıştır. Temel bileşenler analizi kullanılarak yapılan faktör analizinde özdeğerleri 2'nin üzerinde olan 3 faktör elde edilmiştir. "Fakültedeki öğrenci topluluk ve klüplerine katılıyorum" maddesinin toplam ölçek puanları ile korelasyonu düşük olduğundan bu madde ölçekten çıkarılmıştır. Elde edilen 3 faktöre göre yinelenen temel bileşenler analizinde bu 3 faktörün varyansın %35.6'sını açıkladığı gözlenmiştir. Birbirinden bağımsız faktörlere ulaşabilmek üzere temel bileşenler analizi varimaks ile sürdürülmüştür. Elde edilen faktörler içerdikleri maddelere göre birinci faktör "Sosyal Uyum", ikinci faktör "Akademik Uyum" ve üçüncü faktör "Okula uyum" olarak adlandırılmıştır.

Sosyal Uyum Alt Ölçeği, okul dışı sosyal ilişkileri içerirken, Okula Uyum Alt Ölçeği daha çok okul içindeki sosyal ilişkileri, Akademik Uyum Alt Ölçeği ise akademik programa uyumu içermektedir. Ölçeğin Lise Formunda toplam 30 madde yer almaktadır. Tüm ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .84 olarak bulunmuştur. Bu bulgu da ölçeğin iç tutarlılığının yeterli olduğunu göstermektedir. Alt ölçeklerin Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları ise Okula Uyum ve Sosyal Uyum Alt Ölçekleri için .77 ile Akademik Uyum Alt Ölçeği için .86 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin ölçüt geçerliği için, Piers-Harris Öz Kavramı Ölçeği ile ilişkisi incelenmiş ve aralarında anlamlı bir ilişki ($r = .56$, $p < 0.01$) bulunmuştur.

İşlem

Yukarıda belirtilen okullarda, okul yönetimi ve rehberlik servisi aracılığı ile yurt dışı en az bir yıl eğitim yaşantısı olan öğrenciler belirlenmiştir. Ayrıca karşılaştırma grubu olarak yurt dışı yaşantısı olan öğrencilere cinsiyet ve eğitim düzeyi açısından benzer olan ve aynı okulda yurt dışı eğitim yaşantısı olmayan öğrencilerden de bir grup rastlantısal olarak seçilmiştir. Ölçeklerin tamamı, 2001-2002 Eğitim- Öğretim yılı birinci döneminde,

okul ortamında, bir ders saati içinde gruplar halinde uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS paket programından yararlanılmıştır. Ölçek puanları açısından gruplar arasındaki farklar tek-yönlü varyans analizi ile incelenmiş farkın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak amacıyla Tukey anlamlılık testi uygulanmıştır. En düşük anlamlılık düzeyi olarak .05 benimsenmiştir.

BULGULAR

Araştırma kapsamı içinde yer alan grupların (yurt dışından son bir yıl içinde dönmüş olanlar, yurtdışından daha önceki yıllarda dönmüş olanlar ve yurt dışı yaşantısı olmayan öğrenciler), Piers-Harris Öz Kavramı Ölçeği ve Okul Davranış Anketi (Lise Formu) puanlarının varyans analizine ilişkin bulgular Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Çalışmada yer alan öğrenci gruplarının Piers Harris Öz-kavramı Ölçeği'nin alt boyutları ve toplamından aldıkları puanların ortalamaları, standart sapmaları, öğrenci sayıları ve F değerleri

			Yurt dışından son bir yıl içinde dönenler	Yurt dışından önceki yıllarda dönmüş olanlar	Yurt dışı yaşantısı olmayanlar	F(sd)
Piers Harris Öz Kavramı Ölçeği	Mutluluk Ve Doyum Alt Ölçeği	X	9.24	9.68	9.46	F(2,276) = . 25
		Ss	2.81	2.89	3.37	
		N	25	122	132	
	Kaygı Alt Ölçeği	X	7.69	7.65	7.57	F(2,282) = . 05
		Ss	2.44	2.80	2.62	
		N	26	124	135	
	Popülerite-Sosyal Beğeni-Gözde Olma Alt Ölçeği	X	8.87	9.57	9.29	F(2,272) = 1. 39
Ss		2.47	1.78	2.07		
N		24	121	130		
Davranış-Uyuma Alt Ölçeği	X	11.37	10.47	10.61	F(2,281) = 1. 01	
	Ss	2.81	2.72	2.93		
	N	24	126	134		
Fiziksel Görünüm Alt Ölçeği	X	6.48	6.64	6.41	F(2,279) = . 38	
	Ss	2.36	2.21	2.31		
	N	25	125	132		
Zihinsel ve Okul Durumu Alt Ölçeği	X	3.69	3.97	4.50	F(2,283) = 5. 91*	
	Ss	1.62	1.55	1.50		
	N	26	127	133		
TOPLAM	X	55.33	57.15	56.71	F(2,253) = . 29	
	Ss	11.59	9.66	10.15		
	N	21	114	121		

*p< .003

1. Piers Harris Öz Kavramı Ölçeği'nden elde edilen bulgular.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, grupların ölçek toplam puan ortalamaları ve alt ölçek puanlarının ortalamaları arasında farklar tek yönlü varyans analizi ile incelendiğinde; grupların sadece Zihinsel ve Okul Durumu Alt Ölçeği puanları arasında ($F(2,283) = 5.48$; $p < .01$) anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yalnızca **zihinsel ve okul durumu alt ölçeği** açısından anlamlı çıkan F değeri ($F(2,283) = 5.914$) için farkın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak amacıyla Tukey anlamlılık testi yapılmış, yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerin puan ortalamaları ($\bar{X} = 4.50$; $S = 1.50$) hem yurt dışından

önceki yıllarda dönmüş olanların ($\bar{X} = 3.97$; $S = 1.55$) hem de yurt dışından son bir yıl içinde dönenlerin puan ortalamalarından ($\bar{X} = 3.69$; $S = 1.62$) anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

2. Uyum düzeylerine ilişkin bulgular

Tablo 4'de görüldüğü gibi, gruplar arasındaki farklar tek yönlü varyans analizi ile incelendiğinde; grupların okula uyum alt ölçeği puanları arasında ($F(2,278) = 4.61$; $p < .01$) anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yurt dışından son bir yıl içinde gelen öğrencilerin okula uyum alt ölçeğinden aldıkları puan her iki gruptan da anlamlı olarak daha düşüktür.

Tablo 4: Çalışmada yer alan öğrenci gruplarının Uyum Ölçeği'nin alt boyutları ve toplamından aldıkları puanların ortalamaları, standart sapmaları, öğrenci sayıları ve F değerleri

			Yurt dışından son bir yıl içinde dönenler	Yurt dışından önceki yıllarda dönenler	Yurt dışı yaşantısı olmayanlar	F(sd)
Uyum Ölçeği	Akademik Uyum Alt Ölçeği	X	13.58	13.71	14.25	F(2,284) = .76
		Ss	4.02	3.94	4.18	
		N	26	126	135	
	Sosyal Uyum Alt Ölçeği	X	51.50	53.67	53.82	F(2,276) = 2.04
Ss		8.01	4.87	5.41		
N		26	123	130		
Okula Uyum Alt Ölçeği	X	25.86	29.41	29.16	F(2,278) = 4.60*	
	Ss	6.51	5.54	5.67		
	N	28	124	129		
Toplam Puan	X	93.50	97.75	99.00	F(2,255) = 2.43	
	Ss	15.51	9.86	11.27		
	N	22	114	122		

* $p < .01$

Yalnızca **okula uyum** alt ölçeği açısından anlamlı çıkan farkın hangi gruptan kaynaklandığını bulmak amacıyla Tukey anlamlılık testi yapılmış, yurt dışından son bir yıl içinde dönen öğrencilerin puan ortalamaları ($\bar{X} = 25.86$; $S = 6.51$) hem yurt dışından önceki yıllarda dönmüş olan gruptan ($\bar{X} = 29.41$; $S = 5.54$) hem de yurt dışı yaşantısı olmayan gruptan ($\bar{X} = 29.16$; $S = 5.67$) anlamlı olarak daha düşük bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada öğrencilerin Piers-Harris Öz Kavramı Ölçeği'nden aldıkları puanlar incelendiğinde, toplam ve alt ölçek (mutluluk-doyum, kaygı, popülerite-sosyal beğenirlik-gözde olma, davranış-uyum, fiziksel görünüm) puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Sadece zihinsel ve okul durumu alt ölçeği puanları açısından, yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerin,

yurt dışı yaşantısı olan her iki gruptan (yeni dönen ve daha önceki yıllarda dönen öğrencilerden) anlamlı olarak daha yüksek puan aldıkları görülmektedir.

Öz Kavramı Ölçeğinin Zihinsel ve Okul durumu alt ölçeğinin bazı maddeleri incelendiğinde (Örneğin; "Büyüdüğümde önemli bir kimse olacağım", "Derse kattığımda bildiklerimi sıkılmadan anlatırım", "Çok okurum", "Okulda başarılı bir öğrenciyim", "Büyüdüğümde önemli bir kimse olacağım.") bu alt ölçeğin daha çok öğrencinin akademik benlik kavramı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Yurt dışı yaşantısı olmayan öğrenciler sınavla seçilerek gelen öğrencilerdir. Oysa ki yurt dışından dönen öğrenciler sınava girmeden kayıt yaptırabilmektedirler. Bu durumun doğal bir sonucu olarak yurt dışından dönen öğrenciler kendilerini zihinsel olarak daha düşük algılamış olabilirler.

Yurt dışından son bir yıl içinde Türkiye'ye dönüş yapan, önceki yıllarda dönüş yapan ve yurt dışı yaşantısı olmayan lise öğrencilerinin Uyum Ölçeği (lise formu) ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar incelendiğinde ise, öğrencilerin sosyal uyum, akademik uyum ve toplam uyum puanları açısından aralarında anlamlı bir fark bulunmamakta, sadece okula uyum alt ölçeği puanları açısından yurtdışından son bir yıl içinde dönüş yapan öğrencilerin diğer öğrencilerden (geçmiş yıllarda dönen ve yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerden) anlamlı olarak daha düşük puan aldıkları görülmektedir.

Uyum Ölçeğinin Okula Uyum Alt Ölçeği'nde yer alan bazı maddeler incelendiğinde, (Örneğin; "Okulda bir çok kişiyle tanıştım ve çoğu ile arkadaş oldum.", "Okuldaki sosyal etkinliklere katılıyorum.", "Sınıfta oldukça aranan bir kişiyim.", "Okuldaki sosyal yaşantımdan memnunum.", "İhtiyacım olduğunda okuldaki arkadaş ve tanıdıklarımdan yardım istemekten çekinmem.") bu alt ölçeğin okuldaki sosyal çevreye uyumla ilişkili olduğu görülmektedir.

Yurt dışından yeni dönen öğrencilerin çoğu, okul dışındaki sosyal çevreye ve akademik çevreye kısa sürede uyum sağlarken (yurt dışından daha önce dönen ve yurt dışı yaşantısı olmayan grupların sosyal uyum ve akademik uyum puanları ile aralarında anlamlı bir fark yok iken), okul içi ilişkilere uyum sürecinde sorunlar yaşamaktadırlar. Bu bulgu ile tutarlı olarak, Doğan (1990) yurt dışı

yaşantısı olan lise öğrencilerinin okul yaşamı ile ilgili olarak, yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerden daha fazla sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Boss-Nunning'de (1983) Almanya'da yaşayan yabancı çocukların en fazla okulla ilgili problem yaşamakta olduklarını belirtmektedir. Bu bulgu da öğrencilerin en önemli uyum sorunlarının okulla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Huvaz (1994), Almanya'dan gelen öğrencilerle yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerin kendilerini algılamaları açısından aralarında anlamlı fark bulunmadığını belirtmiştir. Bu bulgu bu araştırmadaki sonuçlarla da kısmen tutarlık göstermektedir. Öz Kavramı Ölçeği ve Uyum Ölçeği'nin toplam puanları açısından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamakla birlikte alt ölçek (zihin ve okul durumu ve okula uyum) puanları arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Diñer (1994) de uyum kurslarının zorunluluğu, öğrencilerin yurtdışında buldukları sırada Türkiye'ye dönmeden önce de bir uyum kursundan geçirilerek Türkiye'ye dönmeleri için hazırlanmaları gereği, Türkiye'deki rehberlik servislerinin etkinleştirilmesi, yurt dışı deneyimli öğrencilerin yoğun olduğu okullarda öğretmenlere de bu öğrenciler hakkında bilgi verilmesi ve gerekli becerilerinin kazandırılması gereğini vurgulamıştır.

Bu araştırmada, daha önceki yıllarda dönen öğrenciler ile yurt dışı yaşantısı olmayan öğrencilerin puanları arasında anlamlı bir fark olmaması, öğrencilerin çoğunun birinci yılın sonunda okul çevresine de uyum sağladıklarını göstermektedir.

Toplam puanlar ile sosyal ve akademik uyum alt ölçekleri puanları açısından gruplar arasında fark bulunmaması ise sevindirici bir bulgudur. Bu bulgu ile tutarlı olarak Türkiye'de Anadolu Lisesi öğrencileri ile Hacettepe Kişilik Envanteri kullanılarak yapılan araştırmada (Tufan, 1984) yurt dışından gelen öğrenciler ile kontrol grubunda yer alan öğrencilerin genel uyum puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tufan (1985) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise yurt dışından dönen öğrencilerin karşılaştıkları güçlükler arasında okul ve eğitim birinci sırada yer almıştır.

Akademik Uyum Alt Ölçeği; ("Ders çalışmakta güçlük çekiyorum.", "Ders çalışmaya

başlarken çok zorlanıyorum.", "Çalışma zamanlarımı verimli olarak kullanamıyorum.", "Sınavlara hazırlanmada güçlük çekiyorum.", "Sınavlarda başarılı olamıyorum.") gibi daha çok akademik programa uyumla ilgili maddeleri ölçerken, Piers-Harris Öz Kavramı Ölçeği'nin, Zihin ve Okul Durumu Alt Ölçeği akademik benlik kavramını, ölçmektedir. Bu nedenle öğrenciler akademik olarak kendilerini düşük algılamakla birlikte, akademik programa uyum açısından bir zorluk yaşamamaktadırlar.

Öğrencilerin okula uyum boyutunda yaşadıkları sorunların azaltılabilmesi için bazı öneriler aşağıda sunulmuştur;

Uyum Ölçeğinin okula uyum alt ölçeğinde yer alan bazı maddeler incelendiğinde, (Örneğin; "Okulda bir çok kişiyle tanıştım ve çoğu ile arkadaş oldum.", "Okuldaki sosyal etkinliklere katılıyorum.", "Sınıfta oldukça aranan bir kişiyim." "Okuldaki sosyal yaşantımdan memnunum.", "İhtiyacım olduğunda okuldaki arkadaş ve tanıdıklarımın yardım istemekten çekinmem.") bu alt ölçeğin okuldaki sosyal çevreye uyumla ilişkili olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin okula uyum boyutunda yaşadıkları sorunların azaltılabilmesi için, aşağıda bazı öneriler sunulmuştur.

1. Sosyal çevre ile etkileşimde bulunurken önemli olan ana dilin kullanılmasında yaşanan sorunları azaltabilmek için, Türkiye'ye dönmeden önce buldukları ülkede Türk Dili ve Kültürü derslerinin okul programlarının içine alınabilir, Türk Dili ikinci yabancı dil olarak kabul edilebilir. Türk dış temsilcilikleri tarafından gezici kütüphaneler oluşturularak bu kütüphanelerde oyuncaklar ve her yaşa uygun kitaplar bulundurulabilir. Yurt dışında yaşayan okul öncesi dönemdeki çocuklarımıza iki dilli anaokulları açılabilir.
2. Türk ailelerine yurt dışında ve içinde çocuklarının çevreye uyum sağlamalarını kolaylaştırabilmeleri için, çocuk eğitimi konusunda danışmanlık hizmetleri verilebilir.
3. Türkiye ile Türklerin yaşadıkları ülkeler arasında öğrenci değişim programları geliştirilebilir.

4. Yurt dışından dönmeden önce ve döndükten sonra öğrencilerin yeni okul çevresine geçişlerini kolaylaştıracak bazı programlar ile yeni çevreye uyumlarını kolaylaştıracak oryantasyon programları hazırlanabilir. Bu oryantasyon programlarında özellikle Türkçe'yi kullanma becerisinin geliştirilmesine yönelik zorunluluklar oluşturulabilir. Ayrıca bu oryantasyon programında öğrencilerin değerleri belirlenerek bu yeni çevredeki arkadaşlarının değerleri konusunda da bilgilendirilebilirler.

5. Rehber öğretmenler, Türkiye'ye dönen öğrencilerin kendilerini ve diğer öğrencileri daha fazla tanımasını, etkileşime girmelerini, farklı değer yargılarını öğrenmelerini ve sorunlarını daha kolay çözerek okul çevresine uyumlarını kolaylaştıracak etkileşim grupları oluşturabilirler. Bu çalışmalarda yurt dışı yaşantısı olan ve olmayan öğrencilerin birlikte ve eşit oranda yer almalarına özen gösterilebilir.

6. Türkiye'ye dönen öğrencilerin sınıflarda kendilerini yalnız hissetmemeleri için sınıflara tek olarak yerleştirilmeleri yerine, kendilerini yakın hissettikleri diğer yurt dışından gelen öğrencilerle küçük gruplar oluşturacak şekilde yerleştirilmeleri sağlanabilir.

7. Okuldaki sosyal etkinlikler artırılarak bu etkinliklere Türkiye'ye dönen öğrencilerin katılımı desteklenebilir.

8. Yurt dışından son bir yıl içinde dönen öğrencilerin akademik benlik kavramlarının yurt dışı yaşantısı olmayanlardan daha düşük bulunmasının okula giriş biçiminden etkilenip etkilenmediğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, yurt dışından yeni dönen öğrencilerle sınavsız normal liselere devam eden öğrencilerin karşılaştırılması konuya daha açıklık kazandırabilir.

KAYNAKLAR

- A.Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Araştırmaları Merkezi (1979). *Yurt dışındaki Türk çocuklarının eğitim sorunları*. Ankara

- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Ekim 2001). *Bülten*. Sayı 3.
- Akbalık, G. (1999). Bilgilendirme ve grupla psikolojik danışmanın üniversite birinci sınıf öğrencilerinin üniversiteye uyumları üzerine etkisi. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 30 (1):159-180.
- Akıncı, T. (1999). *Yurt dışı yaşantısı geçiren ve geçirmeyen gençlerin atılacaklılık düzeylerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Arıcı, H. (1987). Türkiye'ye dönüş yapan gençlerin ve çocukların bazı uyum sorunları. *Türkoloji Çalışmaları ve Federal Almanya'daki Türk Çocuklarının Eğitimi. Kültür Problemleri Sempozyumu*. (s.78-86). H.Ü. Edebiyat Fakültesi. Ankara.
- Boss-Nunning, U. (1983) *Problem oder chance? Überlegungen zum unterricht mit ausländischen schülern. In kunst und unterricht*, Themenheft: Ausländische schüler. H. Juni s: 2-13.
- Çataklı, M. (1985). *Transliteration equivalence and reliability of the Piers- Harris Children's Self Concept Scale*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. İstanbul.
- Dinçer, M. (1994). *Yurtdışı deneyimli lise öğrencilerinin okul başarılarında rol oynayan sosyo-ekonomik etkenler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Doğan, S. (1990). *Yurt dışından dönen gençlerin sorunları*. Türk Eğitim Derneği Yayınları. Ankara.
- Hakan, S. (1995). *Anadolu Lisesi Öğrencileri ile Yurt Dışı (Almanya) Yaşantısı geçiren ve Anadolu Liselerine Gelen Öğrencilerin Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Hisli, N. (1986). *Yurda dönen işçi çocuklarının uyum sorunları*. Yayınlanmamış Araştırma Raporu. Ege Üniversitesi. İzmir.
- Huvaz, S. (1994). *Almanya'dan gelen lise öğrencilerinin benlik tasarımı düzeylerini etkileyen faktörler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Lin, A.K. (2000). *Integration und reintegration in das schul system*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çanakkale
- Öner, N. (1996). *Piers-Harris'in Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği El Kitabı*. Türk Psikologlar Derneği. Ankara
- Özben, Ş. (1991). *Yurt dışından dönen işçi çocuklarının uyum problemlerinin okul başarılarına etkisi ve Türkiye'de yetişen öğrencilerle karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Özdoğan, B. (1979) Federal Almanya'daki Türk çocuklarının eğitiminde karşılaşılan darboğazlar. *Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları Semineri*. A.Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim araştırmaları Merkezi s. 56-60. Ankara
- Özdoğan, B. (1992). *Almanya'daki Türk çocuklarının benlik algısı*. Bonn. (yayınlanmamış araştırma raporu).
- Özdoğan, B. (2002). *78. Yılında Öğretim Birliği ve Yurt Dışında Eğitim Gören Türk Öğrenciler Paneli*. Ankara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. Yayın No: 190.
- Petillon, H. (1986). *Schulanfang mit ausländischen und deutschen kindern*. Forschungsbericht aus den Erziehungs-wissenschaften.
- Şahin, C. (1999). *Yurt dışı yaşantısı geçiren ve geçirmeyen anadolu lisesi öğrencilerinin sosyal beceri düzeyleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Tekışık, H.H. (1979) Yurt Dışındaki Çocuklarımız. *Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları Semineri*. A.Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Araştırmaları Merkezi. Ankara
- Tufan, B. (1984). Dışgöçe katılan çocukların yurda döndükten sonraki uyum durumları. *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi*. 2(1-3): 114-132.
- Tufan, B. (1985). Federal Almanya'dan dönen Türk işçi çocuklarının Türkiye'ye döndükten sonra karşılaştıkları güçlükler. *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*. Cilt:3, Sayı:3. s.153-163.
- Ültanır, E. (1992). *Yurt dışı yaşantısı geçiren lise öğrencilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.